

Володимир Ляхоцький

**ФОНД ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР НА ПОДІЛЛІ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКЛЮЧНОГО ЕТАПУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921рр.**

Ліквідація обмежень на користування документами Національного архівного фонду України забезпечила доступ дослідникам до величезних джерельних масивів доби Української Центральної Ради, Другого Гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР, що зберігаються у сховищах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Та поза увагою вчених досі залишаються документи, що відклалися в результаті діяльності однієї із специфічних форм організації державного управління, породжених революцією — архівний фонд Головноуповноваженого Української Народної Республіки у Кам'янці-Подільському, у місті, яке 1919 р., за визначенням Голови Директорії С. Петлюри, набуло статусу «тимчасової столиці України» [1, с. 135; 2, спр. 20, арк. 74-83].

Викликаній екстремальними умовами близької катастрофи, інститут головноуповноважених, до якого залучалися найдосвідченіші, енергійні урядовці, покликаний був вирішувати надзвичайні ситуації найдраматичнішого періоду визвольних змагань. Так, Головноуповноваженим уряду УНР у справах, пов'язаних з переміщенням апарату управління глави держави на територію Польщі, призначено товариша міністра внутрішніх справ Павла Христюка [1, с.80-81], на Поділлі — Івана Огієнка [2, спр. 36, арк. 1]. Затвердження кандидатури останнього Симоном Петлюрою відбулося на підставі ухвали Ради Народних Міністрів УНР (далі — РНМ УНР) 15 листопада 1919 р., напередодні часткової евакуації з Кам'янця, де РНМ у повному складі провела своє останнє засідання [2, спр. 36, арк. 1]. Воно відбулося в час воєнної поразки армії УНР з денікінцями, в день остаточного розпаду Директорії, за добу до окупації Кам'янця польськими військами. В день, коли С. Петлюра одноосібно отримав владу глави держави, ректора Державного українського університету Кам'янця, міністра ісповідань УНР І. Огієнка було наділено практично необмеженими правами управління регіоном України, який на той час опинився в епіцентрі заключного акту національної революції. Цей історичний факт, що майже на рік продовжив діяльність владних органів Української держави на теренах України, не став об'єктом окремого дослідження вітчизняних істориків. Не знайшов свого, навіть похідного, відображення ні в працях Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, Т. Гунчака, І. Нагаєвського, О. Субтельного, ні в сучасних колективних монографіях та навчальних посібниках хоча б таких відомих, як «Історія України: Курс лекцій». — Кн. 2. — К., 1992 та «Історія України: нове бачення». — Т. 2. К., 1996, ні в численній низці студій і розвідок, що побачили світ з нагоди святкування 80-ліття української ре-

волюції. Пояснення цьому може бути одне: брак у науковій громадськості відомостей про діяльність одного із інститутів влади УНР, поінформованості про наявність та зміст документів у ЦДАВО України, а звідси багаторічний штамп схематичного висвітлення завершального етапу революції, зосередженого переважно на міжнародній, військовій, міжпартійній діяльності вищих органів української державної влади, концентрація уваги на подіях в Західних землях, Буковині тощо. Слід зауважити, що й сам Голова Директорії С. Петлюра, згадував І. Огієнко, доки не отримав 2 травня 1920 р. у Кам'янці докладного звіту про роботу органів державної влади на Поділлі під проводом Головноуповноваженого, був слабо в них обізнаний і, цілком поглинутий проблемою рятування України, епізодично приділяв увагу подіям, що відбувалися на землях останньої цитаделі Української держави [3, с. 325, 327, 329-331].

Маємо за мету, вперше здійснивши огляд фонду 1131, що зберігається в ЦДАВО України, привернути увагу дослідників до однієї із маловідомих сторінок історії національного державотворення.

Справа фонду не містить відомостей про його історію. Багато запитань поки що залишаються без відповідей. Невідомо, звідки й коли документи фондоутворювача потрапили на державне зберігання, коли, де, ким були упорядковані й описані. Відомо лише, що 1971 р. фонд Центральним державним історичним архівом УРСР, де він зберігався, передано до сховищ Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (тепер ЦДАВО України). Після розсекречення 1991 р. описи фонду удосконалено, складено нові та відредаговано попередні заголовки справ, уточнено хронологічні (не скрізь вірно) межі наявних в них документів, описи передруковано. За внутрігалузевою архівною шкалою визначення цінності та інформаційної насиченості фонд віднесено до другої категорії.

Неодноразова зміна нумерації аркушів справ дає підстави припустити, що в результаті принаймні кількох переглядів і вилучень, санкціонованих постановами вищого компартійного керівництва і органами державної безпеки колишнього СРСР, склад його нині неповний. В чергових кампаніях викорінення «українського буржуазного націоналізму» обсяг фонду, вірогідно, помітно зменшився, а вилучені документи безповоротно втрачені.

Хронологічно 154 одиниці зберігання охоплюють період від створення 15 листопада 1919 р. (оп. 1, спр. 36, арк. 1) до завершення діяльності Головноуповноваженого 31 жовтня 1920 р. (оп. 2, спр. 245, арк. 1). Окрім документів фондоутворювача, в ньому частково відклалися й документи Подільської контрольної палати за 1918 р. (оп. 2,

VI. Огляди архівних фондів

спр. 1), відомче листування УНР за друге півріччя 1920 р. (оп. 1, спр. 7, 11, 17, 24, 32), документи Головної команди військ УНР (оп. 1, спр. 79).

Справи фонду внесено в два описи (оп. 1 та оп. 2), які, відповідно, налічують 118 та 36 справ загальною кількістю 8577 аркушів. У першому опису структурний поділ відсутній, у другому представлені окремі структурні ланки адміністрації Головноуповноваженого — бухгалтерія (спр. 9-17), фінансова комісія (спр. 21-28), реферантури: а) загальних справ (спр. 1а-8), б) особистої канцелярії (спр. 18-20) та санітарного комітету (спр. 29-33). Остання справа за описом містить документи Подільського комітету товариства опікування над убогими (спр. 34).

У зв'язку з відсутністю чіткого структурування документів зробимо спробу розділити документи за функціональною ознакою. До першої групи віднесемо організаційно-розпорядчі документи, які зафіксували процес формування апарату управління новоствореного органу влади та визначили основні напрями його діяльності: копії постанов РНМ УНР (оп. 1, спр. 11, 36), ухвала Уряду про призначення І. Огієнка верховником краю з визначенням його компетенції та меж впливу на цивільні й військові справи (оп. 1, спр. 21, 36), накази Голови Директорії (оп. 1, спр. 11) та головного комісара УНР (оп. 1, спр. 33), обіжники міністерства внутрішніх справ, і, нарешті, протоколи засідань РНМ УНР та нарад членів уряду, що з 21 січня по 8 травня 1920 р. за головуванням прем'єр-міністра Ісаака Мазепи, міністра закордонних справ Андрія Лівіцького, Головноуповноваженого міністра Івана Огієнка та голови губернської земської народної управи Віктора Приходька (оп. 1, спр. 34, 35) періодично проводилися в Кам'янці.

Окрему підгрупу в цьому масиві складають накази загальнодержавного значення Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі (оп. 1, спр. 18, 19, 32, 45, 62).

Незначна за обсягом частина фонду — винятково цінні документи іншої підгрупи: протоколи засідань дорадчого органу апарату управління — Комітету (з 18 травня 1920 р. Ради) при Головноуповноваженому (оп. 1, спр. 2, 8, 12, 24), які хронологічно охоплюють рамки його діяльності з 16 листопада 1919 р. по 29 червня 1920 р. Незважаючи на лаконізм, сухість викладу питань, внесених на обговорення, відсутність тексту, дискусій, вони все-таки відбивають основні проблеми, які доводилося вирішувати фондоутворювачу. Ймовірно, саме таке оформлення документів сприяло збереженню їх у всій повноті. У протоколах зафіксовано роботу 55 засідань Комітету (Ради), на яких розглянуто 293 внесених у порядку денному проблем. Найбільша їх кількість стосується фінансування державних установ — 213, 17 — організаційної діяльності Головноуповноваженого, 14 — удосконалення праці управлінського апарату, 10 — матеріальної підтримки державних та місцевих театрів, 7 — взаємодії з громадськими організаці-

ми, 9 — вирішенню проблем навчальних закладів регіону, 7 — боротьби з тифом, 6 — адміністративно-господарських питань, 5 — узгодження повноважень між польсько-українськими органами управління на Поділлі, 4 — запобігання загибелі архівів, 3 — підтримки видавництва та засобів інформації. На одне засідання виносилося, в залежності від актуальності, складності вирішення, ступеня підготовки, наявності інших невідкладних проблем, від одного до 15 питань.

Окрему групу документів складає листування між Головноуповноваженим, підрозділами його апарату управління з міністерствами, установами, підприємствами, банками, різноманітними спілками, організаціями, товариствами, окремими громадянами. Воно сформовано у 33 справи, які стосуються: а) фінансово-господарських питань (оп. 1, спр. 9, 41, 59; оп. 2, спр. 45, 10, 31); б) скорочення штатів органів управління (оп. 1, спр. 68); в) організаційних заходів (оп. 1, спр. 6, 37, 42, 48); г) протиріч у діях польської окупаційної влади на території Поділля із законами УНР та досягнутими міждержавними угодами (оп. 1, спр. 50, 51, 57); д) проблем поштової служби (оп. 1, спр. 44); е) охорони та збереження архівів і старожитностей (оп. 1, спр. 46); ж) перекладу і видання Богослужбової літератури (оп. 1, спр. 17); з) евакуації урядовців (оп. 1, спр. 40, 41), видавництва, засобів масової інформації (оп. 2, спр. 6).

Значна кількість, (46 із 118) справ першого опису містить відомості про особовий склад апарату управління Головноуповноваженого: 21 справа — накази про призначення, звільнення та переміщення службовців (оп. 1, спр. 59, 77, 80, 82, 83-88, 91, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 109, 110, 111, 114), 27 — особові справи службовців (оп. 1, спр. 71-76, 78, 79, 81, 87, 90, 92, 95, 96, 99, 100, 103-108, 112, 113, 115-117). При цьому слід зазначити, що переважно збереглися особові справи службовців низової ланки управління — діловодів, кур'єрів, водіїв, а також окремих референтів відомства та службовців першого рангу, зокрема, товариша Головноуповноваженого І. Боцюрка, Й. Боднарівського, Є. Гржибовського, Ю. Климовського (11 справ). До цієї групи документів відносяться і заяви та списки урядовців про надання допомоги та доплат на утримання власне та родин (оп. 1, спр. 13, 15, 61; оп. 2, спр. 12-17, 32), клопотання щодо реперусток для виїзду за кордон (оп. 1, спр. 28, 29), про зарахування на ту чи іншу посаду (оп. 1, спр. 66) тощо.

Стан справочництва канцелярії Головноуповноваженого віддзеркалює інший комплекс документів, зокрема, журнали реєстрації вхідної і вихідної документації (оп. 2, спр. 8, 19, 20, 25, 26, 27), звіт про ревізію фінансових документів та поточного документообігу посольства УНР у Відні (оп. 1, спр. 26).

Правомірно виокремити документи, що непередбачено зафіксували всю неоднозначність українсько-польських відносин, політику союзників щодо

Української держави, яка знайшла своє відображення в їхніх реальних діях на зайнятих землях прилеглої держави (оп. 1, спр. 20, 30). Серед названої групи відклалися друкарські примірники «Урядового щоденника управи Подільської округи, цивільної адміністрації земель Волинського і Подільського фронту», який з 25 березня 1920 р. як інформаційний бюлетень з Варшави регулярно надходив до регіону.

Увесь документний комплекс дав можливість відтворити в хронологічній послідовності державотворчу діяльність Головноуповноваженого, висвітлити ті труднощі, які долав на цьому тернистому шляху.

Відтак, 15 листопада 1919 р. на вечірньому засіданні РНМ УНР ухвалила рішення, затверджене наступного дня Головним Отаманом України С. Петлюрою, в якому визначено повноваження і межі діяльності нового інституту влади, тимчасово запровадженого в Україні. В ньому, зокрема, зазначалося: «з менту залишення Урядом УНР м. Кам'янка і району Поділля призначити Головноуповноваженого уряду УНР в залишеному районі. При нім і на чолі з ним працює Комітет в складі по одному представнику від всіх центральних установ по призначенню начальника установи. Постанови цього Комітету набувають силу і переводяться в життя лише при згоді Уповноваженого. На пост Уповноваженого призначити Ректора місцевого університету і міністра ісповідань, проф. І. Огієнка. Асигнувати в розпорядження Головноуповноваженого з коштів Державної Скарбниці 30 млн. гривень на видатки по піклуванню громадянами УНР, які залишилися на цій території та на забезпечення шпиталю та хворих. Головноуповноважений, як представник Уряду заступає інтереси громадян перед тою неукраїнською владою, яка займає м. Кам'янець...» (оп. 1, спр. 36, арк. 1).

Документальних свідчень про попередні письмові угоди щодо перебування військ союзників на теренах України не виявлено. Керуючись революційним романтизмом та впевненістю у спільності інтересів в боротьбі з більшовиками, під тиском драматичних обставин, український уряд, розчленувавши свої відомства, вирушив до Проскурова (тепер Хмельницький — В. Л.), а згодом до Варшави.

О 23 годині 7-ма польська дивізія під командуванням генерала Й. Крайовського увійшла в місто, в якому «скрізь і рішуче всі мешканці погасили світло... Поляки сунули по Кам'янці, як по вимерлій пустелі...» [3, с. 23]. Для Головноуповноваженого ніч минула у напруженому контролі за пересуванням польських вояків по місту. О 4-й ранку 17 листопада виконанням вимоги польського командування про забезпечення помешканнями війська і адміністрації, для нього, в умовах фактичного двовладдя, розпочалася доба найвищої державницької місії — на рубиконі її історичної долі — оборони інтересів УНР. Він розпочав її з формування дійового, гнучкого, ефективного апарату управління, основні турботи якого поклав на

віце-директора очолюваного ним міністерства ісповідань Петра Сікорського (оп. 1, спр. 1, арк. 2). Своєрідність ситуації полягала у перенасиченості міста урядовцями. За Директорії, яка перед відходом єдиним наказом звільнила всіх із займаних посад, їх кількість тільки у Кам'янці сягала, як стверджує Головноуповноважений, майже 5 тисяч [3, с. 15]. Цим пояснюється роздвоєння дій І. Огієнка між прагненням до максимального працевлаштування тих, хто залишився, та суворого необхідністю проведення систематичних кампаній скорочення штатів відомств.

Починаючи справу, І. Огієнко зібрав керівників відомств, установ, що залишилися, проінформував їх про політичне становище, виклав свій погляд на ситуацію, що склалася. Населення через газету «Наш шлях» 28 листопада 1919 р. отримало інформацію про перебіг подій, про органи української влади та їхню компетенцію (оп. 1, спр. 36, арк. 77). Головноуповноважений звернувся до населення із закликом зберігати спокій і дотримуватись лояльності у відношенні до прибулих військових частин. «Адміністраційна влада, — запевняв він, — залишається в руках Українського уряду», тому наполягав на забезпеченні всіма урядовими та громадськими інституціями ритму «нормальної праці» (ф. 538, оп. 1, спр. 111, арк. 1). 16 листопада наказом № 3 Головноуповноважений вимагав від них вжити всіх можливих заходів для охорони майна установ і організацій (оп. 1, спр. 1, арк. 3).

Для забезпечення державним керівництвом поточних справ всіх народногосподарських ланок діяльності 18 листопада створюються рефературні, очолювані: Яковенко (у справах санітарії), Тимошенко (допомоги), Тимошок (судових справ), Сімашкевич (народної освіти), Лівницький (ісповідань), Сікорський (загальних справ), Артеменко (військових справ), Пухкий (державного контролю), Сяк (пошт і телеграфу), Стебельський (особистої канцелярії Головноуповноваженого) (оп. 1, спр. 12, арк. 57-57 зв.).

Архівні документи дають можливість прослідкувати процес пошуку І. Огієнком оптимальної моделі структури новостворюваного органу регіонального управління, його кількісного складу. Один з перших проектів, поданих Головноуповноваженому на затвердження, датовано 11 грудня 1919 р. За ним, управління мало б складатися з 13 підрозділів із загальною кількістю штату — 122 службовців (оп. 1, спр. 2, арк. 177-178). На проєкті накладена резолюція І. Огієнка: «Крім канцелярії загальної, скоротити всі тут зазначені відділи на половину. На все управління 60 чоловік...» (оп. 1, спр. 2, арк. 179). Ним же подано свої пропозиції, щодо кількості співробітників кожної із рефератур та окремих підрозділів. Список свідчить і про гнучкість структури та кадрового складу адміністрації, які змінювалися її керівником відповідно до потреб поточного моменту. Нижче ми наводимо дані із правленого І. Огієнком проєкту,

VI. Огляди архівних фондів

де в дужках зазначено його пропозиції щодо комплектування управління. Особовий склад канцелярії мав складатися з 11(5) працівників, рефератур: військових справ — 20(9), народного господарства — 18(9), опікування — 8(4), шляхів — 8(3), внутрішніх справ — 3(1), судових справ — 6(1), освіти — 4(1), ісповідань — 2(1), фінансової комісії — 8(4), державної інспекції — 6(1), у справах санітарії — 21(10), загальних справ з 7 осіб скасовувався вже на рівні проекту. За І. Огієнком штатний розпис, крім керівного складу, повинен був нараховувати 56 службовців. Слід відзначити, що значна частина документів фонду в тій чи іншій мірі зафіксувала процес підбору та розстановки кадрів управління, а для проведення комплексної скорочення була навіть створена окрема комісія (оп. 1, спр. 2, арк. 106, 174-175).

Передбачалося залучення на правах референтів до управління також представників міністерств і відомств: закордонних справ, освіти, ісповідань, земельних справ, преси і пропаганди, військових справ, державної інспекції, єврейських справ, державної канцелярії Директорії та державного контролю. Остаточне визначення кількісного і якісного складу управління, як видно із документів, залишалося за Головноуповноваженим (оп. 1, спр. 2, арк. 133-133 зв.).

Структура адміністрації, як ми зазначали, постійно змінювалася і становила сукупність галузевих і функціональних підрозділів, пов'язаних нерідко з виконанням тимчасових конкретних завдань.

В справі фонду збереглися затверджені 29 травня 1920 р. І. Огієнком «Правила організації управління Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі», які завершили тривалий процес пошуку дійової, оперативної реагуючої на потреби дня форми державного управління в регіоні. Згідно з «Правилами», управління очолює Головноуповноважений, допомагають йому в роботі товариші Головноуповноваженого та референти-радники, які керують відділами: загальною канцелярією, фінансовим, інформаційно-пресовим, правової поради, освіти, опіки і допомоги, економічним (оп. 1, спр. 32, арк. 1-1 зв., 2). Найповніші відомості про штатну чисельність та рівень заробітної плати службовців зберігає довідка від 1 травня 1920 р. (оп. 1, спр. 68, арк. 110).

Документи засвідчують неухильне прагнення І. Огієнка створити досконалу систему управління краєм, направити працю державного апарату на забезпечення мобільного й високоєфективного його функціонування. Однак на заваді цьому вставали плінність кадрів, інколи низька компетентність, недосконалий рівень засобів зв'язку, виконавської дисципліни, відсутність оргтехніки тощо.

Серед заходів, спрямованих на упорядкування роботи апарату, визначення ним рамок робочого часу, крім вихідних і святкових днів, з 9 до 15 годин; суворе попередження про звільнення з посади кожного, хто припускатиметься невиконання службових обов'язків (оп. 1, спр. 1, арк. 35,

спр. 19, арк. 3-3 зв.); реєстрація наявності на робочих місцях службовців та тих, що перебували у відпустках (оп. 1, спр. 18, арк. 23); вимоги до всіх органів влади «збільшити темпи своєї діяльності і не затримувати виконання чергової праці» (оп. 1, спр. 18, арк. 4) тощо.

Уважно слідкував Головноуповноважений і за роботою структурних підрозділів з громадянами. В одному з наказів 30 січня 1920 р. керівникам вказувалося на низький рівень організації прийому громадян, виконання запитів населення. «Звертаю Вашу увагу, — наголошував І. Огієнко, — на те, що по деяких рефературах натовп прохачів остільки великий, що утворюється не урядова канцелярія, а містечкова ярмарок. Такі непорядки прошу рішуче і негайно виправити» (оп. 1, спр. 18, арк. 20). Тут же він вказує на помічені недоліки в канцелярських рефератур, де «пропадають папери, посиляються не по адресі, складаються недбало, малограмотно, друкуються невміло, папери залежуються без виконання довгий час і т. ін». Наказом вимагає протягом трьох днів налагодити справу (оп. 1, спр. 18, арк. 25). Виходячи з того, що деякі співробітники, одержавши наперед зарплату, байдуже ставляться до своїх службових обов'язків, І. Огієнко наказав 22 листопада 1919 «всім начальникам інституцій повідомити про випадки відмовлення урядовців від служби, щоби я мав змогу таких осіб видавати до відповідальності» (оп. 1, спр. 1, арк. 9). В зв'язку з цим забороняє видавати урядовцям матеріальну допомогу, дає розпорядження виплачувати утримання з добовими по 1 січня 1920 р., й не видавати грошей за виданими урядовцям книжками ошадних кас і не здійснювати з ними ніяких операцій (оп. 1, спр. 1, арк. 10), зажадав інформації про те, «яку реальну (підкреслено І. Огієнком) працю несе зараз кожний закликаний урядовець» (оп. 1, спр. 18, арк. 50).

Тексти наказів характеризують І. Огієнка як послідовного, впевненого, рішучого, часом, навіть, суворого керівника. Та його дії зрозумілі, виправдані часом і метою.

Було б несправедливо при цьому не відзначити, що, дбаючи про державницькі справи, І. Огієнко не забував за ними про інтереси людей, з якими пліч-о-пліч працював, безпосередніх виконавців державної політики, урядових постанов, його власних рішень та ідей. Неодноразово, як засвідчують накази, протоколи, звернення, листування, глава округу порушував питання перед РНМ УНР, Комітетом при Головноуповноваженому про підвищення розміру заробітної плати, виплати грошової допомоги, надання пільг тощо (оп. 1, спр. 35, арк. 26, 27 зв., 28, 32).

Навколо себе прагнув об'єднати щиро відданих українській ідеї тих фахівців, хто міг стати соратником і однодумцем. Своім заступником 6 березня 1920 р. призначає давнього колегу з міністерства народної освіти, товариша міністра Петра Холодного (оп. 1, спр. 18, арк. 58). Широко впроваджує посади виконуючих обов'язків. Враховуючи

складність політичного становища, наявність міжпартійних чвар в політичних змаганнях, не залишає на час своєї тимчасової відсутності одноосібного заступника, призначає колегу, до складу якої, зокрема 18 травня 1920 р., увійшли: головуєчий — тимчасово виконуючий обов'язки товариша Головноуповноваженого УНР Іларіон Боцюрко, референт правничих справ Василь Нестеровський, референт фінансових справ Олександр Брюцький (оп. 1, спр. 18, арк. 181). До компетенції Головноуповноваженого, врешті, як засвідчують документи, входило і затвердження штатних розписів міністерств і відомств, що працювали у Кам'янці-Подільському (оп. 1, спр. 18, 63).

Характерними рисами Івана Огієнка як державотворця є послідовність у дотриманні правових засад, хист визначення провідних ланок ситуації, рішучість у їх розв'язанні. Для контролю за виваженістю і відповідністю закону змісту своїх наказів і розпоряджень, рішень, ухвал, запроваджує в управлінську структуру відділ «правної поради». А для поліпшення її праці та підготовки юристів в Кам'янці-Подільському університеті 13 березня 1920 р. створює комісію з перекладів існуючих кримінальних та цивільних законів Російської імперії, на асамблеї «Уголовного уложення», на українську мову, до складу якої вводить: головою — сенатора Шиянова, неодмінним членом С. Тимченка, членами: декана правничого факультету Х. Лебідь-Юрчика, В. Завадського, прокурора В. Нестеровського, члена суду С. Кобилковського, директора департаменту міністерства юстиції М. Тимошка (оп. 1, спр. 10, арк. 29, спр. 18, арк. 72). 18 березня, згідно з ухвалою Ради професорів університету, для упорядкування правничого словника створює і термінологічну комісію (оп. 1, спр. 10, арк. 30, 33-35, 39, спр. 18, арк. 89, 92, 122, 177). Залишившись в регіоні без військових правничих органів, І. Огієнко для вершення судочинства в українській діючій армії наказує всі слідчі справи вести за розпорядженням референта судових справ адміністрації Головноуповноваженого міністра (оп. 1, спр. 18, арк. 16). Відчувачи нагальну потребу в управлінських кадрах, при тому ж правничому факультеті університету закладає кафедру «місцевого самоврядування», на базі якої планував через підготовку муніципальних службовців згодом готувати фахівців-управлінців масштабу вищих державних установ і відомств (оп. 1, спр. 10, арк. 31, 32, 36-37 зв., спр. 18, арк. 91).

Як протизвагу можливій узурпації влади Головноуповноваженим і для узгодження його дій з колективною думкою, РНМ УНР ще 15 листопада 1919 р. визначила утворити при ньому колегіальний дорадчий орган — Комітет, щоправда, постанови якого набували б чинності тільки за згодою його голови, тобто І. Огієнка (оп. 1, спр. 36, арк. 1). Комітет був покликаний надавати допомогу главі адміністрації у виробленні найбільш продуктивних організаційних рішень, стати своєрідним мозковим центром, інтелектуальний потенціал якого мав сприяти реалізації як загальнодержавної політики УНР, так і розв'язанню місцевих проблем.

Документи фонду надають можливість досить детально реконструювати роботу Комітету. Окрім протоколів, які розкривають зміст порядку денного та ухвал, значна кількість інших документів — наказів, листування, листів-узгоджень — дають дослідникам багато інформації щодо діяльності, статусу, реорганізації. Майже півстоліття потому у спогадах, ймовірно бажачучи підсилити роль названого Комітету, його політичне значення, Іван Огієнко — першоректор Української греко-православної церкви в Канаді — стверджував, що до його складу входили представники від усіх тодішніх українських партій, а саме: бувший Державний секретар М. Корчинський, бувший прем'єр-міністр УНР В. Голубович, бувший міністр І. Липа, О. Ковалевський, представник Галичини С. Баран, І. Кобза, М. Білінський, М. Килимник, М. Баєр та ін. [3, с. 27-28].

Насправді до формування складу Комітету, затвердженого ним 20 листопада 1919 р., Головноуповноважений підійшов тоді з позицій більш прагматичних, ніж політичних. Він об'єднав, як того і передбачала постанова РНМ, представників всіх владних структур УНР, які продовжували свою працю в окупованому Кам'янці-Подільському. Згідно з наказом І. Огієнка, крім нього, до першого складу Комітету увійшли ще 24 особи (всього 25). Персонально від міністерств: фінансів — К. Ковалевський, єврейських справ — Я. Крайз, земельних справ — М. Бейер, військового — П. Ліхачевський, юстиції — М. Тимошок, народного господарства — Городецький, преси — І. Косенко, пошти і телеграфів — О. Сяк, праці — С. Стебельський, шляхів — Дерев'яно, освіти — М. Сімапкевич, ісповідань — А. Маричів, здоров'я і опіки — М. Яковенко, закордонних справ — К. Німещенко, внутрішніх справ — П. Тянянко, канцелярії Директорії — Чубук-Подільський, Голови Ради Народних Міністрів — І. Боцюрко, Державного контролю — Парфененко, Управління військово-морського флоту — Мандрика, Державної канцелярії — В. Оніхімовський, Управління головного штабу — Артеменко, фінансової комісії — Руткевич, Державної інспекції — М. Тележинський, Державний контролер — І. Набачків (оп. 1, спр. 1, арк. 5). За час існування Комітету в ньому, природно, відбувалися персональні зміни, хоча основний склад залишався постійним. Крім І. Огієнка, на засіданнях Комітету головували І. Боцюрко та П. Холодний.

Документи засвідчують прагнення Головноуповноваженого до налагодження доцільної періодичності проведення зібрань. У час становлення нових форм управління вони відбувалися щодня, згодом — через добу, а після затвердження регламенту (13 грудня 1919 р.) — двічі на тиждень. Винятком були позачергові засідання, які скликалися І. Огієнком за його або інших членів уряду ініціативою (оп. 1, спр. 2, арк. 82-82 зв., 84-84 зв.). Ретельний відбір членів Комітету (оп. 1, спр. 4), увага до організаційного боку проведення засідань, оформлення ухвал свідчить про те небуденне значення, якого глава адміністрації надавав діяльності цього органу. Протоколи оформлялися секре-

тарем Комітету, обов'язково візувалися кожним учасником наради і лише після цього подавалися на затвердження голові. Аналіз протоколів показує, що Івана Огієнка обтяжувала політична метушня членів представницького органу, постійні суперечки про свій статус та права, довгі дискусії з конкретних господарських проблем. У зв'язку з цим Головноуповноважений був присутній тільки на 14 засіданнях Комітету. Однак уважно знайомився з результатами дискусій, редагував і затверджував рішення, використовуючи найцінніші і корисні пропозиції в роботі.

Зміст протоколів віддзеркалює неоднозначність відносин між Комітетом та найвищою посадовою особою Поділля. Кожен із них прагнув відстояти свій пріоритет на право визначення політики в регіоні, на вирішенні злочинних справ. Комітет прагнув вибороти статус законодавчого органу при управлінні Головноуповноваженого. З цією метою була здійснена спроба розробки Статуту Комітету, в якій закладалися бажані права і обов'язки його членів, визначалася компетенція, значно розширювалися повноваження (оп. 1, спр. 18, арк. 11 зв.). Проект було підготовлено і подано на розгляд 6 грудня 1919 р. Та, професійно володіючи інструментарієм впливу на такі представницькі органи, І. Огієнко домогся зняття з порядку денного його обговорення (оп. 1, спр. 18, арк. 50). Ще одна спроба підкорити владі Комітету Головноуповноваженого міністра УНР була здійснена 13 січня 1920 р. Обраній з цього приводу комісії (оп. 1, спр. 18, арк. 139 зв.) потрібно було дати відповідь на три запитання: 1) чи є Комітет органом виключно інформаційно-дорадчим, чи навпаки, «рішальним і відповідальним»; 2) чи може Головноуповноважений змінювати або ж скасовувати постанови Комітету і натомість видавати власні; 3) чи може Головноуповноважений скасовувати попередньо затверджені ним ухвали Комітету (оп. 1, спр. 18, арк. 148). За справу взялися голова комісії Бощорко, її члени Тележинський (державна інспекція), Парфененко (державний контроль), Тимошок (міністерство юстиції), Сіяка (міністерство пошт і телеграфів), Стебельський (міністерство праці) (оп. 1, спр. 18, арк. 139 зв.). Підсумком роботи комісії стали висновки: 1) Комітет на чолі з Головноуповноваженим створено для спільної з ним праці: його не визнано ні вирішальним, ні рівнозначним з главою адміністрації, ні виключно інформаційно-дорадчим; 2) постанови Комітету набувають сили лише за згодою Головноуповноваженого, після затвердження яких право змінювати, або ж скасовувати їх він не має (оп. 1, спр. 18, арк. 148). Проте, як свідчить проведений нами аналіз, І. Огієнко і надалі не дѣлив влади з жодним із державних органів регіону чи то посадовою особою. Комітет же до кінця свого існування (24 квітня 1920 р.) виконував функції виключно дорадчого органу (оп. 1, спр. 2, арк. 278). Не маючи змоги скасувати Комітет, утворений згідно поста-

нови РНМ УНР, І. Огієнко його реформує в Раду, перше засідання якої відбулося 18 травня 1920 р. (оп. 1, спр. 12, арк. 46-46 зв.). В неофіційному двобой І. Огієнко завжди отримував перевагу. Його дії знаходили схвалення і підтримку уряду, який, розширюючи і без того практично необмежені повноваження Головноуповноваженого, додатково постановою № 252 від 14 лютого 1920 р. (оп. 1, спр. 21, арк. 3) поклав на нього обов'язки куратора всіх українських культурно-освітніх закладів на окупованих польськими військами територіях України. Тут доречно відзначити, що рішення засідань уряду, які відбувалися в Кам'янці, ніколи без затвердження Головним Отаманом «запускалися у виробництво». Це не могло бути не поміченим С. Петлюрою. Через міністра праці Осипа Безпалка, свого ад'ютанта сотника Олександра Доценка він наполягав, «щоби всі протоколи засідань Ради Міністрів в Кам'янці були прислані пану Головному Отаманові. Там теж були постанови, які повинні мати законну силу, а досі не були прислані до підпису Голови Директорії» (оп. 1, спр. 20, арк. 49). С. Петлюру, як видно із документів, непокоїв брак інформації про події в Україні, зростаючий авторитет та вплив І. Огієнка на державні справи не лише на Поділлі, а й Волині. Ймовірно, саме тому РНМ УНР 16 лютого 1920 р. визнала за необхідне уточнити рамки компетенції І. Огієнка, які територіально обмежувалися зоною польської окупації (оп. 1, спр. 34, арк. 28-28 зв.). У квітні в телеграмі, надісланій на адресу міністрів закордонних справ А. Лівницького, народного господарства М. Шадлуна та І. Огієнка, Симон Васильович попереджав про необхідність при звільненні польськими військами території України відновлення цивільної влади на Київщині і Поділлі, в зв'язку з чим наголосив на необхідності поступового звуження повноважень І. Огієнка й відновлення діяльності та впливу на них центральних державних установ (оп. 1, спр. 36, арк. 60-60 зв.). Та події розвивалися за іншим сценарієм. І. Огієнко продовжував виконувати функції «губернатора». Немає жодного документального підтвердження про згорання ним широкої урядової, політичної, народногосподарської, культурно-освітньої діяльності. Напротив, документи зафіксували ритм інтенсивної його діяльності, яку не можна назвати не ефективною, більш того, яка б не мала позитивних наслідків. І. Огієнко домагався володіння ситуацією у всіх визначальних для життєдіяльності регіону сферах. Пишаючись своїм високим становищем урядовця, господаря землі Подільської, він щиро вболівав за справу, ображався на недоброчинні напади та докори, тримався завжди з відповідною посаді гідністю. Непорозуміння й напруга у стосунках між Головним Отаманом С. Петлюрою та Головноуповноваженим урядом УНР на Поділлі І. Огієнком були зняті після тривалої аудієнції, що відбулася 2 травня 1920 р. по приїзді глави держави до Кам'янця, а клопотання І. Огієнка про відставку відхилено. Його

знову чекала «безконечна праця, — тяжка й відповідальна, — та ще й у атмосфері недовір'я, — тому та підступної кампанії тих, що на все мають найкращі рецепти, але до реальної праці стати не хочуть» [3, с.330]. Відтоді І. Огієнко знову, сповнений добрих сподівань, впевнено дивиться в майбутнє, в червні працює над проектом бюджету розвитку краю на друге півріччя 1920 р. (оп. 1, спр. 34, арк. 41 зв.). Невдовзі, 3 липня законом, ухваленим РНМ УНР, отримує нове підтвердження своїх повноважень (оп. 1, спр. 32, арк. 17-18 зв.).

До найскладніших проблем, вирішення яких подлидало левову частку робочого часу Івана Огієнка, належало досягнення взаєморозуміння між українською і польською гілками влади, які в калейдоскопі політичного дійства покликані були забезпечити виконання міжурядових угод, сприяти розвитку добросусідських відносин між двома народами. З цього приводу, насамперед, привертає увагу звернення Головного комісара Польщі з уяву звернення Івана Огієнка до пана начальника округу Подільський в Кам'янці на Поділлі, в якій викладена програма дій польської військової адміністрації в українських землях. У ньому, зокрема, говориться: «Стремлінням нашим є допомогти до утворення суверенної Української держави, котрої місце осідку мусить лежати за теперішньою лінією фронту... я не бачу можливості, щоб в найближчій загіллі війська польського, могли існувати якісь інші власті Державні, як влади польські. В зв'язку з тим доручаю Панові всіма средствами, що лежать в границях Пана компетенції, поперти змагання чинників державних українських до утворення української сили зброї, пристосовуючися стисло до концесій даних українській головній команді через головну команду Військ Польських...» [1, с.134-135]. Керівництво справами шкільними залишалося за українськими органами влади. В судочинстві та інших державних установах, а також в церкві «милостю пришестьців» українська мова прирівнювалась в правах до польської. Однак далі константувалося, що «послості державні і діси залишаються» в користуванні польських властей. «Опіка над здоров'ям населення округу, апровізація, желізниця, почти, телеграфи, телефони, гостиниці, як урядження стисло зв'язані з акцією воєною підлягають під заряд, експлуатацію і інгеренцію державних властей польських». Проголошувалось також тимчасове «допущення» перебування в Кам'янці українських «повидих установ», органи місцевого управління зобов'язувалися «як найскоріше зробити здібним до праці і стреміти до того, щоби суспільність українська мала можливість взяти в ній чинний уділ». Вирішення справ грошового обігу відкладалося на невизначений час (оп. 1, спр. 20, арк. 13-13 зв.). Населення України запевнялося в тому, що польські війська прийшли на Поділля не як завойовники, а як прихильні, щирі приятелі цього краю, які беруть на себе обов'язок обороняти народ «до вільного життя» (оп. 1, спр. 6, арк. 275).

Сотні документів фонду виступають свідками тих подій, які заповнили Україну з приходом на її землю чужинців.

Перший антиукраїнський прояв в них зафіксовано 21 листопада 1919 р. в листі І. Огієнка до військового коменданта Кам'янця-Подільського. В ньому повідомлялося про факт зриву на будівлі українського комісаріату державного прапору УНР, лунала вимога виявлення і суворого покарання винного у скоєнні провокації (оп. 1, спр. 6, арк. 22, 23). Незважаючи на досягнуту домовленість між польською та українською високими сторонами про двостороннє інформування про дії, що зачіпають взаємні інтереси в окрузі, поляки часто чинили повне свавілля, демонструючи ігнорування власних декларацій та норм міжнародного права. «Поляки прибрали до рук майже всі повітові та губернські українські державні і громадські установи Кам'янця-Подільського, — сповідав Головноуповноваженого один із співробітників міністерства юстиції. — Зокрема — судово-мирові установи, в'язниці Кам'янця-Подільського, Проскурівського та Ушицького повітів, Кам'янець-Подільський окружний суд. Скасували з'їзди мирних і посади адміністраційних суддів», (оп. 1, спр. 27, арк. 3). Комісар освіти Кам'янця-Подільського повіту М. Шугаєвський повідомляв, що інспектори польських шкіл та коменданти військових частин відбирають шкільні будинки, помешкання для вчителів і відводять їх під польські школи (оп. 1, спр. 50, арк. 38). Керуючий справами міністерства фінансів 6 грудня 1919 р. доповідав про нечуване безчинство польської жандармерії, яка відділила під Проскурівом вагон міністерства від потягу прем'єр-міністра УНР, «викинула урядовців з їх речами з вагонів і перетруснула ті речі; при трусі урядовців лапали по кишнях і грабували...». Заарештувавши касу міністерства в 2 1/3 млн. гривень, оголосили українських службовців інтернованими (оп. 1, спр. 50, арк. 1). З бібліотек вилучалися книги (оп. 1, спр. 50, арк. 10-12, 33). Чинилися перешкоди переміщенню по регіону не лише цивільному населенню, а й у службових відрядженнях українським урядовцям. Єврейська громадська управа сповіщала про заборону польської влади на ввіз і вивіз у м. Кам'янці продуктів споживання (оп. 1, спр. 6, арк. 137). Подільський кредитовий союз кооперативних установ «Союзбанк», констатував факт ігнорування поляками кооперативного законодавства, загрозу ліквідації не тільки товариств, а й цілих союзів не судовим, а адміністративним порядком. Вказував, що нові умови їхньої реєстрації ускладнені, вона проводиться кволо. Заборони роблять неможливим товарообмін з іншими українськими територіями (оп. 1, спр. 50, арк. 7-73, 16). Згодом була зафіксована спроба «союзників» примусового введення в Україні обігу польської валюти, в зв'язку з чим «продаж краму» та інших товарів дозволявся тільки за польські марки. За невиконання цих вимог господарям крам-

ниць загрожував штраф у розмірі 30 тисяч марок, в іншому випадку — 6 місячне ув'язнення, або ж одне і друге разом, з конфіскацією товару. Банкам заборонявся обмін та продаж польських марок (оп. 1, спр. 50, арк. 19-19 зв.). До критичного стану доведено епідеміологічну ситуацію в регіоні (оп. 1, спр. 50, арк. 44-46).

Союзне воєцтво, заявляючи, що їм «рішуче нічого не відомо про наміри польського уряду, про заприязненість між Україною й Польщею», що не мали жодних вказівок на те, як ставитися до українських військових і цивільних, ставляться до них так, як вважають потрібним — вживаються в українські державні установи та заклади, приватні помешкання, на дорогах і залізницях, в крамницях і на базарах грабують, чинять наругу, знущання. В справах фонду численні відомості про масові арешти населення. Із звернень про допомогу Головноуповноваженого відомо про ув'язнення вчителя В. Микитчука (оп. 1, спр. 51, арк. 25), керуючого департаментом позашкільної освіти міністерства народної освіти М. Шугаєвського (оп. 1, спр. 53, арк. 9-10), братів Манжори (оп. 1, спр. 20, арк. 38, 41-42 зв.), сотника А. Порамбського (оп. 1, спр. 50, арк. 42), заступника міністра праці С. Гольдельмана (оп. 1, спр. 20, арк. 17) та багатьох інших.

Найяскравішою ілюстрацією беззаконних дій військових Речі Посполитої Польської на теренах України 11 лютого 1920 р. стала безпрецедентна акція арешту прем'єр-міністра УНР І. Мазепи, міністра закордонних справ А. Лівницького, міністра праці О. Безпалка, голови Всеукраїнської національної Ради М. Корчинського, отамана українського війська І. Коби, Головноуповноваженого міністра І. Огієнка та ін. (оп. 1, спр. 20, арк. 7). Як видно із доповідної з цього приводу І. Огієнка Головному Отаману військ УНР С. Петлюрі, частину членів уряду піддано принизливій процедурі проведення під конвоем через місто та допиту головним комісаром Земель Волині і фронту Антіном Мінкевичем. І хоч недовзі всі ув'язнені отримали свободу і сатисфакції за арешт, ця подія на певний час ускладнила розвиток україно-польських відносин. Не сприяла їх розвитку і січнева 1920 р. різдзвза до українського населення коменданта Кам'янця-Подільського капітана Оцетковича, в якій місто і територія Поділля включалися до складу Польщі, відмінялися всі попередньо видані накази, вводилася обов'язковість звернень до органів влади виключно польською мовою, скасовувалася система української адміністрації тощо (оп. 1, спр. 20, арк. 72-72 зв., 74-83, спр. 50, арк. 1-1 зв.). Все це вступало в протиріччя з духом Декларації УНР та Річі Посполитої Польської, від 2 грудня 1919 р., яка визначила засади співіснування союзних сил та місцевих органів влади й населення на території України.

Слід відзначити, що низка документів фонду свідчить про наполегливі, та все ж марні, спроби уряду УНР з метою отримання моральної, зброй-

ної, фінансової підтримки визвольної боротьби зав'язати переговори з країнами Антанті (оп. 1, спр. 20, арк. 47-47 зв.).

Всі названі і багато інших не перелічених прикладів безчинств окупаційних військ в Україні документально зафіксовані в десятках справ, дві з яких 50 та 51 тематично однорідні. Значну частину подібних, найпереконливіших прикладів увібрав в себе вагомий за обсягом документ, вручений в Луцьку 14 січня 1920 р. від імені Голови Директорії УНР і Головного Отамана її військ С. Петлюри міністром закордонних справ, головою дипломатичної місії в Речі Посполитій Польській А. Лівницьким лідеру Польщі Ю. Пілсудському «До пана Начальника Польського панства. Меморандум» [1, с. 134-135]. Документи засвідчують копітку, тривалу працю при його підготовці й Івана Огієнка (оп. 1, спр. 1, арк. 30, спр. 18, арк. 24). У великому за обсягом документі чи не вперше принципово і аргументовано викладено рішучий протест керівництва УНР проти зухвалих порушень союзниками норм міжнародного права.

Зазначивши, що Україна, залучаючи на свою територію до боротьби проти спільного ворога Польщу, не мала сумнівів у тому, що, «польські відділи і Влада вступають, як заприязнені союзники, вступають не з метою окупації і використання тимчасового неладу», відмітила, що коли б тільки припустила можливість іншого відношення «до панствових військових і громадських інтересів України з боку польського війська і польської Влади», — то не мала б жодної радії «збільшувати критичне становище в Україні», яке в результаті дій союзників могло призвести до фатальних наслідків як для УНР, так і Польщі, закликавши польський уряд поки «ще не пізно поправити ті помилки, які досі зроблені Польськими Військовими Властями на Поділлі», усунути їх наслідки (оп. 1, спр. 20, арк. 74-75).

З цього приводу слід звернути увагу на позицію І. Огієнка, його погляди щодо організації життєдіяльності державних органів влади та установ в умовах присутності на Поділлі польських військ і ліквідації наслідків їх злочинної політики. Найкраще про це сказати мовою документа. Лаконічного виразу широкий спектр його вимог знайшов відображення у наведеному нижче листі від 14 лютого 1920 р. голові Української дипломатичної місії у Варшаві А. Лівницькому. В ньому Головноуповноважений просить: «... настояти перед Вищою Польською Владою в Варшаві, аби нею були прийняті і визнані такі конче необхідні жадання українського народу на занятих польською військовою владою землях українських: 1. Все забране майно було визнано української народної республіки власністю, відновлено українсько-польську комісію, яка б складала юридичні акти на все те майно, що вивезено польською владою. 2. Цивільна влада повинна бути українською, земство повинно залишитись без змін, міське самоврядування (Ду-

ма) повинно залишатись, як виборний орган без змін. Повинна бути українська міліція, комісаріати, як губернський, так і повітовий, повинні бути українськими. Суд — український. 3. Всі школи залишитися українськими. 4. Університет повинен залишатися українським і мати автономію. 5. Урядовці повинні залишатись на місцях і призначення і звільнення здійснюватися тільки на основі українських законів Головноуповноваженого. 6. Всі закони УНР залишити непорушними. 7. Державна мова на занятих поляками територіях — тільки українська. 8. Православна автокефальна українська церква на занятій поляками території повинна додержуватись всіх наказів міністерства культів, позаслужбовою мовою в церкві — українська, а не московська. 9. Експедиція державних паперів повинна нормально функціонувати. 10. Інтерновані в місті, зносити з культурним світом. 11. Головноуповноважений Уряду на Поділлі — повновласний оборонець цілого народу українського перед польською владою на всій території, занятій польськими військами як на Поділлі так і на Волині і на інших місцях. Надати йому можливість вільно виконувати свої обов'язки. 12. Аби денатура дала змогу існувати Українській пресі. 13. Українським старшинам дозволити військову форму, холодну зброю. 14. Українські гроші щоб мали вільний обіг (польська марка — 10 крб.). 15. Дати можливість галичанам повернутися додому. 16. Підтримувати кооперативні установи. 17. Не закривати установ без згоди Головноуповноваженого. 18. Неодних ревізій. 19. Недоторканість Українського Червоного Хресту. 20. На всі заторкнуті тут мною бажання повинна бути не словесна заява, а письмenna відповідь Вищої Польської Влади» (оп. 1, спр. 20, арк. 84-86 зв.).

Численні архівні документи фонду дають підстави для відтворення процесу останніх зусиль українського уряду, в ситуації майже безнадійній, відстояти завоювання революції, Українську державу, визначити місце в них лідерів УНР, зокрема й Івана Огієнка, якому випала надзвичайно складна місія виконувати роль буфера між урядом України, що знаходився поза її межами, та українським загалом, вимушеним терпіти важкий тягар невизначеності, поєднаної з умовами фактичної чужеземної окупації і беззаконня.

Значний масив документів відображає господарсько-фінансове коло питань, які вирішував представник уряду на Поділлі. Найбільш компактно вони зібрані у справах 5, 7, 9, 11, 14, 15, 24, 26, 27, 41, 56, 58, 60, 63-65, 68-69 першого опису та справах 9, 11, 21-28 — другого. Відомості про цю сферу діяльності знаходимо також в наказах, протоколах службових нарад, листуванні. Вони свідчать про надскладну фінансову ситуацію, в яку потрапив Головноуповноважений, через що змушений був запровадити режим суворого контролю та економії витрат державних коштів. Цікаве свідчення стану банківної фабрики (Експедиції заготовок дер-

жавних паперів — В. Л.) УНР в Кам'янці містять листи до І. Огієнка, зокрема, голови Подільської губернської народної управи Приходька та в. о. директора Експедиції Данильченка. Перший 24 грудня 1919 р., наголошуючи, що державність вимагає «коштів і коштів», а пануючий хаос не дає можливості проводити фінансові реформи та збирати податки, застерігає, що в ситуації, коли відчувається нагальна потреба «коштів готових з під станка... наша експедиція іспиту не видержить» (оп. 1, спр. 3, арк. 9-9 зв.). Другий, підкреслюючи, що ритм праці його підприємства «ні в якому разі не можна охарактеризувати як млевий», виклав існуючі проблеми та заходи їх подолання і просив надати підприємству допомогу, попереджаючи, «що коли негайно не будуть вжиті відповідні заходи праця в Експедиції не пізніше січня 1920 р. повинна буде припинитися» (оп. 1, спр. 6, арк. 206-206 зв.). Резолюція І. Огієнка від 30 грудня 1919 р. свідчить про його стурбованість станом справ, та пошук виходу із ситуації, що склалася.

А кошти вимагалися значні. Достатньо ознайомитися з листом С. Петлюри, датованого 15 грудня 1919 р., в якому він звертався до І. Огієнка з проханням надіслати в його розпорядження до Варшави 200 млн. гривень (оп. 1, спр. 35, арк. 24), а згодом, 23 січня 1920 р., про асигнування державних і військових витрат уряду в розмірі 100 млн. гривень, щоб усвідомити всю міру відповідальності, покладену на І. Огієнка, за циркуляцію і платіжну спроможність гривні як в Україні, так і поза її межами, диездатність державної скарбниці, банків, кас, забезпечення необхідного обміну грошей та валюти, виплати заробітної плати українським службовцям, фінансування діяльності бюджетних установ і організацій, відомств і закладів, війська й видавництва тощо. Резолюції Головноуповноваженого на документах засвідчують його надзвичайну увагу до цієї ланки господарської діяльності.

Окремі справи фонду висвітлюють діяльність основної планово-розпорядчої структури управління, на яку Головноуповноваженим було покладено і контролюючі функції — фінансової комісії. Саме вона за дорученнями І. Огієнка розробляла кошториси необхідних витрат (оп. 1, спр. 2, арк. 7, спр. 7, арк. 7, спр. 64, арк. 155, оп. 2, спр. 21, арк. 114 зв.).

Слід відзначити, що документи дають чітку відповідь на запитання: наскільки самостійним був у розпорядженні державними коштами Головноуповноважений? Вони вказують, що він діяв в рамках затвердженого законом УНР бюджету на 1919 р., при відсутності відповідного законодавчого акту на 1920 р., брав участь у розробці його проекту, а свої дії узгоджував з міністерством фінансів та фінансовою комісією РНМ. Аналіз цієї групи документів підтверджує, що І. Огієнко неухильно стояв на сторожі української грошової одиниці. Незважаючи на постанову РНМ УНР, засідання якої відбулося 5 лютого 1920 р. під голо-

уванням С. Петлюри, про необов'язковість проведення розрахунків лише українськими грошми, І. Огієнко проявляв нетерпимість до операцій подібного роду (оп. 1, спр. 35, арк. 4). Ще в грудні 1919 р. на засіданні Комітету висловив категоричний протест на спробу заміни польськими марками української грошової одиниці — гривни (оп. 1, спр. 2, арк. 95-95 зв.). Згодом в червні 1920 р. він звертається з настійним проханням до голови РНМ УНР винести протест польській владі з приводу примусового введення на території України польських паперових грошей і вжити для цього належних заходів (оп. 1, спр. 50, арк. 32). Його турбує спад курсу української валюти. Він активно втручається в цей процес (оп. 2, спр. 4, арк. 5). При відмові банків у прийомі українських держзнаків не залишається байдужим (оп. 2, спр. 4, арк. 2-2 зв.).

Ще один штрих до характеристики стилю роботи І. Огієнка — це турбота про людину. Майже на всіх зверненнях, заявах, клопотаннях, які відклалися, стоять його позитивні резолюції. Не завжди вони повністю задовольняли прохача, та все ж в них помітне прагнення урядовця надати допомогу тому, хто її потребує (оп. 1, спр. 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 58, 61, 67, оп. 2, спр. 11, 12, 13-17, 21, 22, 32).

У фонді знаходиться гідний уваги розпис прожиткового мінімуму українського урядовця, зроблений працівниками міністерства фінансів 20 травня 1920 р. Розрахунок на добу (в гривнях): 1) козацький харчовий пайок — 428,50; 2) помешкання — 20; 3) освітлення (1/8 ф. нафти або 1/2 свічки) — 50; 4) прання білизни (на місяць — 1780) — 59,33; 5) лазня (1 раз на місяць — 160) — 5,33; 6) перукар (1 стрижка і двічі гоління) — 10 (на місяць — 300); 7) мило для умивання і для лазні, вакса, зубний порошок, нитки, гудзика і т. п. (544,16) — 18,13; 8) ремонт взуття (на місяць — 625) — 20,80; 9) дрібне лікування (на місяць — 69,17) — 2,30; 10) поповнення посуду, щіток (на місяць — 81,25) — 2,70; 11) одяг, взуття, білизна (на місяць — 8458) — 281,94; 12) тютюн, сірники (на місяць — 1500) — 66,66; 13) часопис — 10. Таким чином загальні добові видатки урядовця склали 292,70 гривень (оп. 1, спр. 65, арк. 107-107 зв.). Не дивно, що І. Огієнко не відмовляв тим, хто до нього звертався за допомогою, був одним із ініціаторів і промоторів розробки закону УНР «Про поліпшення матеріального стану службовців та порядок видачі добових грошей» (оп. 1, спр. 60). А звернення мали широку палітру як службового, так і приватного характеру. В оформленні перепустки для виконання державної служби у закріпленій за ним третій дільниці Ушицької судово-мирової округи сприяє судді Г. Сороковенку (оп. 1, спр. 50, арк. 27), за клопотанням колеги з міністерства народної освіти С. Русової звільняє з під польського арешту матір двох дітей 4 років і 7 місяців пані Сяк (оп. 1, спр. 50, арк. 34), виправляє помилку союзників із безпідставним звинувачуван-

ням у більшовицькій агітації та у таємних зносинах з генералом О. Брусиловим завідуючої українськими військовими харчівнями М. Вітер (оп. 1, спр. 50, арк. 37), добивається повернення реквізованого майна тощо.

Значна кількість документів свідчить про вжиття заходів щодо запобігання вивозу поляками майна, яке знаходилося у державній, громадській та приватній власності, тобто грабінницької політики «друзів». Вже після трьох перших декад перебування частин збройних сил Польщі в Кам'янці-Подільському І. Огієнко створює спеціальну комісію «По справах забору польським військом державного та приватного майна», до відома якої віднесено: «1) збирання відомостей про всі випадки забору майна... Польським військом; 2) складання про кожний випадок належного акту і розслідування усіх обставин забору майна; 3) оцінка забраного майна...; 4) зносини з інституціями та окремими особами і допитування по справах забору майна» (оп. 1, спр. 1, арк. 30). Пограбування набрало такого розмаху, що вже 30 січня 1920 р. Головноуповноважений зобов'язав всі референтури протягом 5 днів надати повні і детальні звіти про виявлені «шкоди і непорозуміння, які трапилися від польської влади з 16 листопада 1919 р.» (оп. 1, спр. 18, арк. 24). Знайомство з ними викликало у І. Огієнка потребу підготовки протесту уряду УНР до міністерства закордонних справ Речі Посполитої Польської, в якому, зокрема, відзначалося, що «масштаби забору майна носять ознаки звичайного грабінництва», а «умови життя, які утворилися в Кам'янці, це якийсь жахливий мартиролог українській ідеї і справі» (оп. 1, спр. 20, арк. 70-70 зв.). Головноуповноважений вимагав введення жорсткої реєстрації вивозу майна, а на супроводжувальних документах до них наполягав ставити відмітки польської та української печаток (оп. 1, спр. 12, арк. 57 зв.).

За короткий час перебування в Кам'янці союзники настільки занедбали роботу санітарного бюро міста, амбулаторії, лазні, що вже 20 грудня 1919 р., рятуючи катастрофічний санітарний стан міста, наказом № 37 І. Огієнко здійснює реорганізацію санітарної служби, заклавши при Головноуповноваженому уряду УНР санітарний комітет (оп. 1, спр. 1, арк. 37, оп. 2, спр. 29-34).

Ще одна група документів дає інформацію про працю І. Огієнка на ниві військової справи. Складність ситуації, в якій опинилася українська армія, полягала в її переході до партизанських форм боротьби, браком зброї та амуніції, нестабільність взаємовідносин між армією УНР та Українською галицькою армією. Кам'янець опинився в тилу військових баталій. Але й він, сповнений запалом національного руху, став одним із джерел забезпечення армії новим поповненням. В місті напружено працювали військові шпиталі, формувалися 4-та стрілецька бригада та 1-й піхотний рекрутський полк, діяли органи керівництва військами, Головна команда військ УНР та Військові Ради частин,

з 1 січня 1920 р. відновлено навчання у військовій та піхотній юнацькій школах, здійснена спроба закласти школу гарлемаринів тощо. Яким був перебіг подій у військовому будівництві, в організаціях, інтендантських службах та діяльності військових закладів охорони здоров'я, опіки та освіти й участь в них І. Огієнка, можна дізнатися із справ першого опису 31, 36, 69, 70, в другому описі — із 4, 10, 12-17 та ін., насамперед із наказів. Один із них, від 22 листопада 1919 р. проголошував обов'язкове, протягом 23 (літери А — М) та 24 листопада (літери М — Я), проходження реєстрації в польській комендатурі тих військовослужбовців, старшин, лікарів, працівників військового відомства, які залишилися у Кам'янці-Подільському. Представником української влади при реєстрації призначався отаман І. Кобза (оп. 1, спр. 1, арк. 11, спр. 2, арк. 37 зв.).

На облік взято все військове майно, що знаходилося в Кам'янці (оп. 1, спр. 1, арк. 14). При Головноуповноваженому створена референтура з військових справ. Згідно з наказом І. Огієнка від 29 листопада управління Кам'янець-Подільського військового начальника не підлягало розформуванню (оп. 1, спр. 1, арк. 19).

З метою взяти під контроль всі процеси при військовій реферантурі Головноуповноваженим 3 грудня 1919 р. створено відділи: 1) персонального складу — а/ старшин по родах військ, б/ військових лікарів та лікарських приміщень, в/ військовозобов'язаних урядовців, г/ урядовців не військовозобов'язаних; 2) військового майна; 3) для проведення операцій з грошових справ... і ремонту різних військових будівель... (оп. 1, спр. 1, арк. 24). З 10 грудня отаман Х. Колодій призначався військовим референтом, а при Головноуповноваженому починає діяти військова Рада, до складу якої увійшли отамани В. Зелінський, І. Кобза, Павленко та державний інспектор Тележинський (оп. 1, спр. 1, арк. 29-30). Враховуючи складність військового положення, необхідність суворого дотримання дисципліни, розбудову армії в рамках правового поля УНР, І. Огієнком в грудні здійснено спробу утворення в Кам'янці надзвичайного військового суду. Проте Комітет при Головноуповноваженому, виходячи з реальних кадрових можливостей, визнав реалізацію цієї ідеї неможливою (оп. 1, спр. 2, арк. 59 зв.). Заходи І. Огієнка знайшли підтримку С. Петлюри. Та все ж вони остаточно не вирішували проблеми поділу функцій влади між цивільними та військовими урядовцями в регіоні. 25 лютого 1920 р. Головний Отаман військ УНР своїм наказом визначив, що: 1. За відсутністю військового міністра в м. Кам'янці ніхто не може його заступати. 2. Отаман О. Шаповал підлягає безпосередньо Військовому міністру... 3. Керівником персонального складу і завідувачем військового майна центральних інституцій військового міністерства призначається головний військовий прокурор полковник Мошинський. 4. Юнацька школа, команда видужуючих, всі

українські військові шпиталі підлягають Головноуповноваженому уряду УНР на Поділлі. На І. Огієнка також покладалося: а) опікування її відповідальність за розподіл і розміщення всіх військових осіб, що перебували в межах міста та його околиць; б) збір відомостей та охорона всього військового майна територіально в тих же межах. Було визначено, що грошове забезпечення з усіх названих пунктів проводитиметься із військового фонду (оп. 1, спр. 20, арк. 12-12 зв.).

Забезпечуючи потреби шпиталів, І. Огієнко дбав, як свідчать документи, і про організаційний, юридичний бік переміщення і перебування на лікуванні та матеріальне забезпечення українських вояків. З огляду на неможливість отримання ними з частин Діючої армії атестатів утримання, І. Огієнко видав наказ про заміну в видачу їм посвідчень, які запобігли б всім можливим незручностям їх тимчасового перебування в шпиталі (оп. 1, спр. 1, арк. 41). Слідкував зати́м і при можливості унормовував наказами про те, щоб від'їжджаючи за місцем призначення дальшого проходження служби отримували продовольчий пайок та визначені в таких випадках компенсації (оп. 1, спр. 1, арк. 40, спр. 18, арк. 15).

Важко переоцінити, спираючись на факти, подані в документах, вклад І. Огієнка в забезпечення війська необхідним фінансуванням, продовольством, одягом (оп. 1, спр. 31, арк. 6-6 зв., 12; спр. 35, арк. 22; оп. 2, спр. 10, арк. 47), у його моральній підтримці. Він підтримує ініціативи по збору подарунків для армії, забезпечує їх транспортування через польські кордони (оп. 1, спр. 31, арк. 36; спр. 50, арк. 35) тощо.

Найповніше характеризує, на наш погляд, І. Огієнка як керівника, громадянина, людину його лист до військового міністра УНР Володимира Петра. В ньому він зазначає: — «Я знаю, що в Проскуріві перебуває зараз більше 150 українських старшин і більш 5000 козаків. Всі дуже бідують. Прощу звернути свою увагу на Проскурів. Було б найкраще післати до Проскурова 1-2 старшин з дорученням, які б зробили все, що потрібно. Теж саме і в Ст[аро]-Костянтиніві. Там велика кількість військового народу, а у нас в Кам'янці юнацька школа пуста» (оп. 1, спр. 31, арк. 25-25 зв.). До цього додамо лише те, що у справі 18 першого опису ми виявили наказ Головноуповноваженого, згідно з яким при реферантурі опіки відкривався мортирологовий відділ, в функції якого входив збір інформації «про всіх козаків, старшин та урядовців, що були убиті, або померли з дня евакуації уряду з Києва. Збирати і також перевіряти всі можливі відомості, що до діяльності на користь України покійних» (оп. 1, спр. 18, арк. 46).

Ми не розкриваємо зміст документів, які висвітлюють участь І. Огієнка в організації роботи Рад військових частин, реферантури, інших не цивільних управлінських структур, у процесі формування нових частин, в забезпеченні праці шпиталів та ін. Ця тема потребує окремого дослідження. Лише

відзначимо, що із них проступає притаманна І. Огієнку запальність, енергія, натиск у кожній справі, до котрої він мав причетність.

Документи фонду мають потужний потенціал для біографічних студій, можливості відтворення життєпису вождів української революції, насамперед, членів Директорії С. Петлюри та Ф. Швєця, прем'єра її уряду І. Мазепи, міністрів А. Лівичького, О. Безпалка, М. Шадлуна, П. Холодного, українського військового керівництва та ін. Незаперечно цінність документи фонду мають і для огієнкознавства. Не полишаючи керівництво міністерством ісповідань, Головноуповноважений багато часу приділяв устрою Української православної церкви, канонічному оформленню її автокефального статусу, перекладу та впровадженню в ужиток рідною мовою текстів Св. Письма, іншої Богослужбової літератури тощо (оп. 1, спр. 2, 12, 17, 43). Виходячи із складних обставин, що склалися у політичному, військовому та внутріцерковному житті УНР, І. Огієнко бере на себе відповідальність і тимчасово вдається до непопулярних дій. 23 листопада 1919 р. з метою «догляду за виконанням розпоряджень уряду УНР в справах державно-церковного життя, а також для належного інформування місцевої духовної влади про діяльність центрального уряду і для технічної допомоги їй при переведенні в життя нових церковних законів і розпоряджень республіканської влади» при всіх консисторіях призначалися тимчасові комісари. На них покладалися обов'язки контролю підготовки та ухвал постанов, листування єпархіальної влади, бути присутніми на засіданнях духовної консисторії, а в разі потреби винесення на її розгляд своїх пропозицій. Надавалось право припиняти, до остаточного вирішення справи міністерством ісповідань, чинність тих постанов і резолюцій єпархіальних зборів, які не відповідали законам УНР і розпорядженням міністерства, контролювати грошовий обіг та майно церковних установ, а в разі виявлення державних злочинів, тимчасово усувати від виконання обов'язків урядовців й інших осіб. Комісари повинні були візувати всі накази, протоколи та інші документи справочництва консисторії, без чого вони визнавалися недійсними. Владі комісара підпорядковувалася і секретар консисторії (оп. 1, спр. 1, арк. 12). Таким чином підпорядковались світській владі всі внутріцерковні адміністративні процеси.

В документах фонду знайшла своє відображення й запекла, тривала боротьба української, православної громади та І. Огієнка з непохитним, агресивним русофілом-єпископом Подільським і Брацлавським Пименом. Користуючись авторитетом у мирян, не сприймаючи змін, що відбувались в суспільстві, не визнаючи української мови, як такої, законів й розпоряджень Української держави, єпископ на всі звернення й вимоги, накази, зокрема, міністра І. Огієнка відповідав однозначно: «Какой-то Ванька будет мне приказывать» [1, т. 2, кн. 4,

с. 126]. Всі спроби міністра налагодити з єпископом справу миром не мали успіху. 20 листопада 1919 р. наказом міністра ісповідань, Головноуповноваженого І. Огієнка, затвердженням РНМ УНР та Головою Директорії, «за руйнування української автокефальної церкви, за непослух законам УНР, за втручання в компетенцію цивільної влади і за агітацію на користь Денікіна» єпископа звільнено «на спокій» (оп. 1, спр. 17, арк. 1). Не залишалися поза увагою Головноуповноваженого і питання фінансування, діяльності комісії з перекладу Біблії, видань україномовної релігійної літератури (оп. 1, спр. 2, арк. 244; спр. 17, арк. 4), підготовки кадрів у національних духовних навчальних закладах (оп. 1, спр. 2, арк. 247; спр. 11, арк. 3-7) та ін.

Поліконфесійність України ставила на порядок денний розроблення і впровадження заходів їхньої підтримки. Такі питання знаходили своє місце на засіданнях Ради (Комітету) при Головноуповноваженому, на одному з яких 24 травня 1920 р. прийнято ухвалу про відкриття в Україні пасторських курсів (оп. 1, спр. 12, арк. 46).

Документи відбивають велику увагу І. Огієнка до проблем розвою національної освіти, захисту її інтересів в умовах окупації, забезпеченню всім необхідним (оп. 1, спр. 9-11, 39-40, 53-57). За його участю система освітніх закладів отримувала фінансування з усіх поданих до Головноуповноваженого запитів. Активно урядовець-професор підтримував державну селянську дівочу гімназію, учительську семінарію, університетську гімназію для дорослих та ін. (оп. 1, спр. 56). Листування освітян з владою, як індикатор, виявляло пекучі проблеми часу. Так, зокрема, в листі голови Всеукраїнської учительської спілки С. Русової, підписаному і її колегами В. Бідновим, Л. Білецьким та С. Сірополком, звернено увагу урядовців на скрутний фінансовий стан українських шкіл, на брак підручників та іншої необхідної літератури, лунає звернення про сприяння в транспортуванні через Польщу в Україну виданих у Відні українських підручників (оп. 1, спр. 55, арк. 39-40). Знайшли відображення взаємовідносини між українськими та польськими управліннями освіти в краю (оп. 1, спр. 54, арк. 6-7), стан шкільної справи в Кам'янець-Подільському та інших повітах (оп. 1, спр. 11, 20, 54, 55), справа кадрового забезпечення (оп. 1, спр. 39) тощо.

Як ректор університету, що обіймав високу урядову посаду, І. Огієнко, за погодженням з польською владою, забезпечував його розвиткові найсприятливіші умови порівняно з іншими навчальними закладами. Із ректорського кабінету він керував не тільки університетом, а й всім Поділлям. Цим пояснюється наявність у фонді і університетських документів. В справах наказів – розпорядження господарського, кадрового, науково-освітнього, видавничого характеру, які стосуються закладу освіти. Цікаво, що наказами Головноуповноваженого уряду Василя Храневича 5 січня

1920 р. призначено приват-доцентом з лугівництва та кормової площі кафедри приватного хліборобства сільськогосподарського факультету, 30 січня професора Михайла Хведорова — проректора університету, 4 лютого приват-доцента Харитона Лебідь-Юрчика — в. о. декана правничого факультету (оп. 1, спр. 10, арк. 5-6, 29; спр. 18, арк. 14, 30, 34), 21 листопада 1919 р. в. о. приват-доцента по кафедрі слов'янської філології історико-філологічного факультету Михайла Драй-Хмару — приват-доцентом, 23 грудня 1919 р. в. о. екстра-ординарного професора Василя Біднова — екстра-ординарним професором (оп. 1, спр. 1, арк. 15, 39), а 12 березня 1920 р. ординарного професора Вячеслава Петра удостоєно звання заслуженого професора (оп. 1, спр. 10, арк. 26, 44-46, 49; спр. 18, арк. 68). Із інших документів стає відомо про виділення позики у розмірі 1 370 210 гривень на обробку університетського городу (оп. 1, спр. 35, арк. 25 зв.), коштів у розмірі 2 000 000 гривень на видання «Записок Кам'янець-Подільського державного українського університету та на курси підвищення кваліфікації професорів університету» (оп. 1, спр. 35, арк. 47-47 зв.), чергові визначення розмірів зарплатної плати працівників освіти (оп. 1, спр. 20, арк. 26). Привертає увагу і опікування І. Огієнка справами комплектування і формування науково-довідкового апарату університетської бібліотеки. Про цікавий прецедент управлінської діяльності Головноуповноваженого міністра свідчить наказ, виданий 25 лютого 1920 р. згідно з яким референти та інші службовці міністерств у вільний від праці час від 3 до 5 чоловік відряджались в університет для складання бібліотечних каталогів (оп. 1, спр. 18, арк. 4). Зафіксована участь І. Огієнка у фінансовому забезпеченні 10 стипендій, по 12000 гривень кожна, заснованих для дітей робітників і селян Директорією з нагоди перших роковин існування університету 27 жовтня 1919 р. (оп. 1, спр. 10, арк. 4, 9) та ін.

Поруч з цим в папках справ є документи, які вказують на плідну діяльність І. Огієнка в організації праці закладів культури. З них ми дізнаємося, що саме з його ініціативи відбулося реформування Кам'янець-Подільського Українського драматичного театру, фінансувалися його вистави. Відкрито драматичний російський та польський (тимчасовий) театри (оп. 1, спр. 2, арк. 37-37 зв. 150), проводила свою діяльність єврейська національна музична секція «Кадіма» (оп. 1, спр. 6, арк. 30). Порядком денний засідань Комітету при Головноуповноваженому часто поповнювався питаннями театрального життя українського центру, з цією метою діяла відповідна комісія (оп. 1, спр. 12, арк. 51-51 зв.). Для поліпшення матеріального стану акторів І. Огієнко домагався прирівняння оплати їх праці до службовців центральних державних установ, разом з П. Холодним, І. Косенком, В. Кабачниковим вхо-

дить до складу Комісії РНМ УНР з уточнення кошторису українського театру (оп. 1, спр. 15, арк. 21-21 зв.).

У фонді є свідчення підтримки І. Огієнком діяльності Українського музичного товариства, Української філармонії, хорової Ради і Українського національного хору, якому, з нагоди другої річниці, тепло вітаючи, побажав «доброго посіху на користь української культури і слави України» (оп. 1, спр. 39, арк. 38-39). Слід зазначити, що за часів його адміністративного керівництва всі заклади культури Кам'янця утримувалися державним коштом.

Окрема група документів свідчить про небудену увагу Головноуповноваженого до праці міністерства преси, української інформаційної агенції, засобів масової інформації, видавництва. На ньому, як представникові уряду, лежали питання цезурного забезпечення українських видань (оп. 1, спр. 6, арк. 272, спр. 18, арк. 116, спр. 45), асигнування, реєстрації тощо. Отримавши від Комітету монополієне право розподілу державних коштів (оп. 1, спр. 2, арк. 1), І. Огієнко тим самим був приречений на нескінченний розгляд відповідних заяв. Видавничі справа не була виключенням. Наприклад, Подільська губерньська народна управа систематично висувала клопотання про фінансування двотижневиків: педагогічного «Освіта», сільськогосподарського «Економічне життя Поділля», тижневика «Село» (оп. 1, спр. 9, арк. 32-32 зв.), С. Русова про асигнування дитячого журналу «Ранок», О. Мищок та П. Богацький — видавництва «Всесвіт» й журналу «Життя та мистецтво» (оп. 1, спр. 2, арк. 291-291 зв., спр. 11, арк. 11-11 зв., спр. 55, арк. 3-3 зв., 30-30 зв.). Розпорядчі резолюції І. Огієнка, традиційно зроблені червоним чорнилом, час від часу підтримували фінансуванням газети «Наш шлях», «Трудова громада», «Україна», «Трибуна» та «Вісника Української національної Ради» (оп. 1, спр. 9, оп. 2, арк. 1-1 зв.). Знаменно, що ще 1920 р. І. Огієнко ставив питання про обов'язковість надсилання всіма видавництвами і редакціями в державні органи управління та бібліотеки примірника своїх видань (оп. 2, спр. 6, арк. 7). На цьому наполягало і керівництво міністерства преси УНР, яке зверталося до Головноуповноваженого з клопотанням видати розпорядження, зокрема, всім редакціям та видавництвам м. Кам'янця з вимогою: «надіслати ними до архіву міністерства преси всіх своїх видань у 5 примірниках, також по можливості передати закордонну, передусім Львівську, Чернівецьку, Віденську (українську) та Букарештську пресу до архіву зазначеного міністерства» (оп. 2, спр. 6, арк. 1). Документи підтверджують, що відповідне розпорядження І. Огієнком незабаром було видано (оп. 2, спр. 6, арк. 3-3 зв.).

Торкнувшись теми комплектування архівів відомств УНР, не можна обійти увагою групу документів фонду, які показують значну зацікавленість

VI. Огляди архівних фондів

інтелігенції міста, І. Огієнка справою збереження пам'яток старовини та архівних історичних джерел (оп. 1, спр. 2, арк. 112-112 зв., 145, 253, 260-273; спр. 6, арк. 126, спр. 9, арк. 8; спр. 24, арк. 29-29 зв.; спр. 36, арк. 76-76 зв.; спр. 46). Гасло, яким керувався Комітет при Головноуповноваженому і сам І. Огієнко, було єдиним: «у своїй діяльності належить доложити всіх старань для збереження архівальних цінностей» (оп. 1, спр. 8, арк. 32). Виходячи з цього, громадські міста, професорсько-викладацький склад університету невтомно працювали над виявленням, концентрацією та створенням умов збереження архівних скарбів України. Хаос, принесений військовими діями, ускладнював їх працю, призводив до стихійної втрати колосальних масивів архівних документів. Фонд наповнений низкою свідочств, які розповідають про прагнення організувати в місті центральний державний архів, для збереження військових архівів — військову комору і т. п. (оп. 1, спр. 2, арк. 112-115, спр. 46, арк. 3-3 зв.). З цього приводу Рада Подільського товариства охорони пам'яток мистецтва та старовини на чолі з професором П. Клименком надіслала лист, що відклався у фонді, в якому звертала увагу Головноуповноваженого на необхідність «всі архіви та архівні матеріали, перебуваючи найбільш в загрожуєму стані, перевезти до архіву бувшого Губернського правління, а військові до Кам'янецької фортеці». Пропонуючи свої послуги, Рада виступала з клопотанням про передачу їй у завідування архіву губернского управління (вул. Довга) та виділення коштів на ремонт приміщень. Резолюція І. Огієнка свідчить про проявлений інтерес до отриманої інформації (оп. 1, спр. 9, арк. 8). Згодом він особисто віддав розпорядження перевезти архів Подільського губернатора і його канцелярії в будинок архіву бувшого губернского правління, виділивши на ці потреби 1000 гривень (оп. 1, спр. 46, арк. 5). Вишукуючи кошти на обладнання приміщення архіву, товариство проводило обстеження наявних документів, за його результатами знову зверталося до Головноуповноваженого. В листі, де обґрунтовувалась необхідність проведення ремонтних робіт, вказувалось на можливість часткового самостійного фінансування за рахунок продажу статистичних матеріалів перепису 1897 р. «уже використаних і визнаних комісією за науково безвартистних», яких в архіві налічувалося до 400 пудів, і реалізація дала б можливість одержати за них від 20 до 40 тисяч карбованців, якими б був забезпечений ремонт даху та частково стін. Зокрема зазначалося, що ця акція до певної міри призупинить і «потаємне купування науковощинних матеріалів, якому спричиняється головне папіровий голод» (оп. 1, спр. 6, арк. 126). Позитивне вирішення питання надало можливість зберегти від втрати існуючий донині фонд губернатора Поділля [4].

14 листопада 1920 р. уряд Директорії УНР, перетнувши радянський кордон, попрямував шляхом організації першого українського урядового центру в екзилі в м. Тарнові. Напередодні, 10 жовтня, Головноуповноважений в зв'язку з різким обмеженням території УНР створює ліквідаційну комісію свого управління (оп. 1, спр. 245, арк. 45), а 31 жовтня Голова Директорії С Петлора, Голова РНМ УНР А. Лівичкий, Головноуповноважений уряду УНР на Поділлі міністр І. Огієнко підписали постанову про скасування управління Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі (оп. 2, спр. 245, арк. 1). Надбанням історії стала минула доба, на завершальному етапі якої один із еліти українських державотворців Іван Огієнко в колі соратників доклав значних зусиль у забезпечення життєздатності урядових інституцій УНР на Поділлі. Об'єктивна оцінка його діянь — за історією.

Місія нащадків не судити, а шукати ключ до розуміння соціальних процесів, мотивації дій її учасників. Один із них, ад'ютант Голови Директорії, Головного Отамана військ УНР С. Петлюри Олександр Доценко 1924 р. висловив власну оцінку громадянської позиції, мотивації поведінки Головноуповноваженого уряду УНР міністра І. Огієнка в ту, останню пору УНР. І хоч пройнята часткою неприязні особисто до І. Огієнка, на наш погляд, вона надзвичайно цінна тим, що учасник подій декілька років потому відзначав, що саме «дякуючи його специфічній вдачі — тязі до посади міністра, видатного становища», що і «заставляло його триматись міцно на своїй посаді при всіх ситуаціях, де інший не міг бути і одного дня, а це давало можливість центру своєчасно слідкувати за всім і робити відповідні кроки перед вищою польською владою, і було цінно тим, що в Камінці — осередковий українців був все-таки наш чоловік», який «не дивлячись на всі недобрі риси в його характері, зробив велику цінну прислугу для України... поведився... з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од польських зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати і все робив, керуючись всеж тільки інтересами нації» [1, т. 2, кн. 5, с. 165-166]. Так це чи ні, сучасник сам може пересвідчитись, дослідивши фонд Головноуповноваженого міністра уряду УНР на Поділлі.

Примітки:

1. Див.: Доценко Олександр. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції 1917 — 1923. — Т. 2. — Кн. 5. — Тарнів — Львів, 1924.
2. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1.
3. Огієнко Іван. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янець-Подільського 1-го травня 1920 р. // Наша культура. — 1936. — Кн. 5.
4. Миський архів м. Кам'янець-Подільського, ф. 228, оп. 1, 2; 10783 справи.